

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(477)

Степан Новінчук

ДОГОВІР ПРО ДРУЖБУ, СПІВРОБІТНИЦТВО І ПАРТНЕРСТВО МІЖ УКРАЇНОЮ І РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЮ 1997 Р., ЙОГО ОЦІНКА ПО ОБИДВА БОКИ КОРДОНУ ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті проаналізовано “Великий договір” та його оцінку в Україні й Росії, визначено історичне значення для розвитку українсько-російських відносин.

Ключові слова: Україна, Російська Федерація, Договір про дружбу, співробітництво і партнерство, Чорноморський флот, Севастополь, Крим.

Понад двадцятилітній досвід незалежного існування України і Російської Федерації переконливо свідчить, що проблема розвитку відносин між ними має визначальне значення і виходить за двосторонні рамки, впливає на характер інтеграційних процесів у пострадянських державах, на військово-політичну ситуацію в Європі та є важливим стабілізуючим чинником нового європейського світопорядку. З часу здобуття Україною самостійності й до наших днів відбувається непростий процес формування принципово нового типу взаємин між двома народами та державами. На долю українсько-російських взаємин за означений період випало чимало труднощів. Вони були пов’язані із розв’язанням проблем ядерного роззброєння, Чорноморського флоту, розподілом активів колишнього СРСР, розірваністю економічно-коопераційного потенціалу, різновекторністю зовнішнього політичного курсу.

У контексті цього особливо актуальним і злободенним є науковий аналіз встановлення договірно-правової бази на якій будується українсько-російське співробітництво в нових геополітичних умовах. У цьому зв’язку великого значення має виявлення історичного місця й ролі Українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. для розвитку двосторонніх міждержавних взаємин. Попри усякі недоліки, загалом це був перший широкомасштабний договір в історії відносин між Україною і Росією. Базовий договір 1997 р. не завершив оформлення договірно-правової бази українсько-російських відносин, проте заклав фундамент для її подальшого формування і співробітництва у різних сферах, відіграв важливу роль у стабілізації двосторонніх зв’язків, фактично був визнанням незалежності України, неподільності її кордонів і територіальної цілісності.

З огляду на виняткову важливість для України відносин з Російською Федерацією питанням українсько-російського співробітництва після розпаду СРСР, створення його нормативно-правових засад, виведення на новий міжнародно-правовий рівень у відповідності до т. зв. Великого Договору про дружбу, співпрацю та партнерство між двома державами все більшої уваги приділяють українські і російські науковці, широка громадськість. Означені проблеми знайшли висвітлення у працях А. Гальчинського [1], О. Івченка [2], Л. Чекаленко [3], С. Андрущенко (Гринько) [4], А. Зленка [5], І. Кульбіді [6], М. Білоблоцького і О. Бодрука [7], С. Кульчицького [8], В. Базіва [9], А. Дмитрука [10] та ін. Незважаючи на численність публікацій загалом про українсько-російські відносини, можна констатувати, що в літературі питання історичної ролі Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією 1997 р. ще не стало предметом окремого спеціального дослідження. У запропонованій статті робиться спроба проаналізувати об’єктивну необхідність його підписання, змісту, оцінки по обидва боки

кордону та значення кризь призму національно-державних пріоритетів на сучасному етапі розвитку українсько-російських міждержавних відносин, їх ролі у визначенні пріоритетів зовнішньої політики України в досліджуваний період.

У цьому зв'язку доречним буде дати коротку характеристику еволюції формування договірної нормативно-правової бази українсько-російських відносин до прийняття базового Договору між Україною і Росією. Це дасть змогу чіткіше визначити його історичне значення, впливу на його підписання як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зрозуміти усю складність і суперечливість співпраці наших держав та врахування нових можливостей для її розвитку на засадах рівноправності та взаємовигідності для українського і російського народів.

Як уже зазначалося вище, пройшло п'ять років з моменту розпаду СРСР, перш ніж Москва і Київ змогли підвести договірний фундамент під свої двосторонні відносини: лише 31 травня 1997 р. було підписано Договір “Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією”, часто названий для короткості просто “Великим договором”. Необхідно було декілька років інтенсивних і часто гострих перемовин для того, щоб прийти до якоїсь схожості у погодженні головних спірних питань – статусу Чорноморського флоту і Севастополя, становища росіян і російської мови в Україні, українського боргу за поставки енергоносіїв і т. д.

Першим правовим аспектом, який заклав основи відносин між країнами, був Договір між Українською РСР і Російською РФСР від 19 листопада 1990 р. У Договорі визначено принципи й основні напрями відносин між Україною й Росією як двома суверенними державами: договірні сторони гарантували громадянам, які проживали на їхніх територіях, незалежно від національності та інших відмінностей, громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні права відповідно до загальновизнаних міжнародних норм про права людини [11, с. 429]. Договором передбачалося, що Україна і Росія мають намір розвивати свої міждержавні відносини на основі принципів суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, відмови від застосування сили або економічних методів тиску, врегулювання спірних проблем погоджувальними засобами, а також іншими загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права [12, с. 19]. Країни заявили, що визнають і поважають територіальну цілісність в існуючих кордонах, розуміють необхідність системи колективної безпеки, включаючи співробітництво обох держав у галузі оборони й безпеки з урахуванням прагнення обох сторін до подальшого зміцнення миру [12, с. 21–23]. Через декілька років, а саме: 14 лютого 1992 р. – Україна встановила дипломатичні відносини з Російською Федерацією [13, арк. 1]. У цьому ж році, 23 червня, у Дагомисі Президенти України і Росії Л. Кравчук і Б. Єльцин підписали Угоду між двома сторонами про подальший розвиток міждержавних відносин [13, с. 82], в якій зазначалося, що країни будують свої відносини як дружні держави і “негайно приступають до розроблення нового широкомасштабного політичного договору, який би відображав нову якість стосунків між ними. До закладення такого договору Сторони неухильно будуть дотримуватись положень Договору між УРСР і РФСР від 19 листопада 1990 року і наступних українсько-російських домовленостей” [13, с. 83]. За короткий час взаємини між Україною та РФ наповнювалися реальним змістом та були зроблені перші кроки до підписання широкомасштабного договору.

Уже на заключному етапі перемовного процесу, коли уряди двох країн наблизились впритул до взаєморозуміння, в обох країнах, особливо в Росії, розгорнулися гострі дебати, що призвело до загострення українсько-російських взаємин. Важливе значення у послабленні напруги і розв'язанні суперечливих питань, на нашу думку, було підписання наступних документів: Угоду між главами держав СНД про розподіл усієї власності Союзу РСР (Москва, 6 липня 1992 р.) [14]; Угоду між Україною й Росією про реалізацію права на закордонну власність колишнього СРСР для цілей дипломатичних, консульських і торговельних представництв [15]. Важливими кроками на шляху створення цілісної системи нормативно-правової бази українсько-російських взаємин мало підписання також таких

документів, як “Договір у сфері повітряного транспорту” (12 січня 1994 р.), “Договір про поступове урегулювання проблем Чорноморського флоту” (15 квітня 1994 р.), “Угоду про співробітництво в прикордонних питаннях” (3 вересня 1994 р.) [16, с. 184] та ін. Ці документи значно вплинули на подальшу взаємодію між країнами, зробивши ще один крок до конструктивної співпраці на правовій основі. Вагомим аспектом співпраці між обома державами став “Договір про співробітництво у військовій галузі”, а результатом – домовленість про те, що взаємини здійснюються на принципах рівноправ'я, партнерства, взаємовигідної дії [17, с. 10]. Підписання цього договору підсумувало напрацювання за попередні роки міждержавного двостороннього співробітництва.

Незважаючи на активний пошук Україною взаємоприйнятних компромісів, російська сторона, на жаль, часто відходила від попередніх домовленостей, висувала нові вимоги, не завжди прийнятні для нашої країни. Пропагувався так званий “пакетний підхід” до вирішення важливих питань. Так, наприклад, підписання Великого договору вважали можливим тільки після остаточного розподілу ЧФ або повернення боргів фізичним та юридичним особам України від колишнього Зовнішекономбанку СРСР [18]. По суті такі підходи зробили українсько-російські зв'язки залежними від проблем, розв'язання яких в умовах, що склалися на той час, було надзвичайно складним. Особливо тоді, коли наприкінці 1996 – на початку 1997 р. низка політичних діячів РФ, політичних партій, навіть Державна Дума та Рада Федерації РФ розгорнули безпрецедентну кампанію тиску на Україну з метою перегляду стану міста Севастополя [19, с. 15]. Безумовно, що укотре загострення українсько-російських взаємин шкодило обом державам.

Нормалізації українсько-російських відносин сприяла напружена робота дипломатичних служб обох країн, державних і політичних лідерів, результатом якої стало підписання так званого “Великого договору” про дружбу, співробітництво і партнерство від 31 травня 1997 р. [20, с. 4]. Договір, звісно, не зняв і не міг зняти усіх проблем між двома країнами, але він створив передумови для їх успішного вирішення на основі визначення нових реалій і нових підходів рівноправного співробітництва.

Українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. – двостороння угода, підписана Президентом України Л. Кучмою і РФ Б. Єльциним у Києві 31 травня 1997 р. під час дружнього візиту до України російського лідера. Ратифікована ВР України 14 січня 1998 р. і Державною Думою РФ 25 листопада 1998 р. та Радою федерації РФ 17 лютого 1999 р. [11, с. 641]. Складається з преамбули і 41 основної статті. Договір набув чинності 1 квітня 1999 р., з цього дня припинив свою дію українсько-російський договір про основи відносин 1990 р. [11, с. 641].

Зауважимо, що Базовий договір про дружбу, співробітництво і партнерство двох держав розв'язав багато проблем і визначив пріоритетні напрями подальшої взаємодії України та Росії. У цьому важливому документі міжнародно-правового значення знайшли відображення принципи і стратегічний характер партнерства, закладено політико-правові основи українсько-російських міждержавних відносин, підкреслено, що основними цілями та завданнями договору є розвиток взаємин України з Росією в політичній сфері, забезпечення рівноправного партнерства, взаємної підтримки державного суверенітету, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, як дружні, рівноправні народи, розпоряджатися своєю долею, не втручатись у внутрішні справи, додержуючись прав людини, сумлінно виконувати міжнародні зобов'язання та інші норми міжнародного права (ст. 1–3) [21]. При цьому сторони докладатимуть зусиль щодо процесу загального роззброєння, скорочення збройних сил і озброєнь, створення та зміцнення системи колективної безпеки в Європі, світі (ст. 4, 9), а також посилення миротворчої ролі ООН [21].

Стратегічного значення для реалізації та забезпечення подальшого поглиблення двосторонніх відносин і обміну думками про багатосторонні проблеми, проведення різноманітних консультацій на всіх рівнях мало створення постійних чи тимчасових комісій (ст. 5). Згідно зі ст. 6, 7 жодна із сторін не допустить, щоб її територія була використана на шкоду безпеці іншої сторони, або зачіпала інтереси її національної безпеки, суверенітету і

територіальної цілісності [21]. Крім того, у Договорі зазначалося, що сторони докладатимуть всіх зусиль до формування й розвитку прямих економічних і торговельних відносин на всіх рівнях, збереження і розвитку на взаємовигідній основі виробничої й науково-технічної кооперації, розширення співробітництва в галузі транспорту, забезпечення свободи транзиту для людей, транспорту та транспортних засобів через території одна одної у відповідності до загальноприйнятих норм міжнародного права [21].

Загалом Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ визначив основні напрями співпраці, зокрема:

- у сфері воєнного, військово-технічного співробітництва, забезпечення державної безпеки, а також з прикордонних питань, митної справи, експортного та імміграційного контролю;
- рівноправне і взаємовигідне економічне співробітництво, створення умов для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів та робочої сили, для підприємницької та іншої господарської діяльності;
- забезпечення функціонування національних паливно-енергетичних комплексів, транспортних систем, систем зв'язку та інформатики;
- дослідження та використання космічного простору, спільне виробництво і розробка ракетно-космічної техніки;
- взаємодія у сфері освіти, науки і техніки, розвитку дослідницької діяльності, підготовці кадрів;
- розширення обмінів у галузях культури, літератури, мистецтва, засобів масової інформації, туризму і спорту;
- захист етнічної, культурної, мовної і регіональної самобутності національних меншин [21].

Цей повномасштабний Договір став не тільки головним нормативно-правовим документом двосторонніх відносин, але й основою розв'язання комплексу проблем, що блокували поглиблення розвитку українсько-російського співробітництва, зокрема таких як: поділ Чорноморського флоту та статус м. Севастополя; договірно-правового оформлення українсько-російського державного кордону; забезпечення нормалізації українсько-російських торгово-економічних відносин та вирішення питання гарантованого постачання Україні енергоносіїв. Згідно з домовленістю було вирішено одне із найважливіших питань взаєморозрахунків по зовнішньому боргу України перед РФ. Практично Україні було списано зовнішній борг в рахунок оплати за оренду Чорноморським флотом Російської Федерації військово-морських баз у м. Севастополя [22, с. 4].

Договір також забезпечив розробку комплексу заходів лібералізації економічного співробітництва й здійснення економічних реформ, поглиблення економічної інтеграції, розвитку міжрегіональної та прикордонної співпраці, ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, забезпечення соціального захисту, включаючи укладення спеціальних угод з метою вирішення питань трудових відносин, працевлаштування та пенсійного забезпечення громадян обох держав (ст. 24, 25, 26, 27) [21]. Таким чином, Великий договір закріпив нову концепцію українсько-російських відносин, статус України та Росії як дружніх, рівноправних і суверенних держав, які будують свої взаємини на взаємній повазі, стратегічному партнерстві та співробітництві. До інших визначальних положень історичного Договору можна віднести положення, в яких було зафіксовано розуміння двох сторін, що добросусідство між ними є важливим фактом підвищення стабільності і безпеки в Європі і в усьому світі. Україна і РФ підтвердили, що вони тісно співробітничать з метою зміцнення міжнародного миру й безпеки, сприяння процесу загального роззброєння, створення і зміцнення системи колективної безпеки на європейському континенті, а також зміцнення миротворчої ролі ООН і підвищення ефективності регіональних механізмів безпеки. Зазначимо, що крім Договору, президентами двох держав було підписано й українсько-російську декларацію, у якій окреслювалися напрямки вирішення низки питань політичного,

економічного й гуманітарного характеру, тим самим було виведено українсько-російські відносини на якісно новий міжнародно-правовий рівень [23, с. 170].

Зазначимо, що укладання Українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. заклало правовий фундамент відносинам між двома державами, перевело процес розв'язання актуальних питань двосторонніх українсько-російських відносин у правове русло, відіграло стабілізуючу роль у міжнародних зв'язках у т.ч. на європейському континенті. До певної міри домовленості зняли напругу та нашарування суб'єктивного, спекулятивного характеру, особливо з боку РФ, обумовили нові можливості для співпраці і рівноправних відносин. Все це посилювало історичне значення Великого договору 1997 р. На жаль, Базовий договір не зняв усіх гострих питань у взаємовідносинах між Україною та Росією, тому, на думку автора, ця проблема не втрачає актуальності і нині. Після підписання Договору його історія не закінчилася. Відбулося його обговорення в обох державах, при цьому висловлювалися діаметрально протилежні думки. У Росії стверджували, що цей договір не наблизить Київ до Москви, бо Україні зовсім не потрібний союз з Росією, а потрібне зближення із Заходом, що він не змінить політичної ситуації в Україні і не допоможе зміцненню тих кіл, які прагнуть до стратегічного зближення з Росією. Деякі критики вважали, що Україна у своїх нинішніх кордонах ніколи не об'єднається з Росією навіть у конфедерацію. При етнічному роздвоєнні, яке існує між заходом і сходом України, будь-яка спроба об'єднання з Росією призведе до її розпаду як такої. На думку окремих критиків, ратифікація договору не заважатиме зближенню України з НАТО, що цінність України для Заходу цілком і повністю визначається її роллю як потенційної противаги Росії [24, с. 26–28]. На думку відомого російського геополітика О. Дугіна, Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією має як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, він нагадує про союзницькі стратегічні відносини, а з другого – юридично фіксує той факт, що Росія відмовляється від територіальних претензій до України. І якщо стратегічне партнерство Росії і України не приведе до більш широких інтеграційних процесів, якщо Україна і в подальшому не стане частиною євразійської континентальної конструкції, а залишиться регіональною державою, то цей договір виявиться актом, за яким Москва здає свої позиції відносно “санітарного кордону” країни, за об'єктивними причинами змушена (якщо вона залишиться самостійною) рано чи пізно стати плацдармом для НАТО, тобто головного геополітичного ворога Росії [25, с. 798].

Не менш “цікаві” погляди російського дослідника М. Нартова, котрий зауважує, що “Без абсолютного контролю Москви над акваторією Чорного моря не можна говорити про зупинення таласократичного впливу, який йде із Заходу, атлантистської Туреччини – найдавнішого і найжорсткішого недоброзичливця Росії” [26, с. 149]. Дещо поміркованішою є позиція К. Гаджієва, котрий виходячи із сучасних реалій робить висновок: нині Росія є не одним із двох полюсів у двополюсній світобудові після воєнного періоду, а середнім простором між Європою, Далеким Сходом і мусульманським світом [27, с. 347]. Одночасно Росія є угрупованням країн і народів, тяжіння на пострадянському просторі, яке є зоною життєво важливих інтересів у сфері оборони, національної безпеки і т. д. [27, с. 347]. Таким чином, якщо екстраполювати такі ідеї автора на інші країни, то стане зрозуміло, що Україні відводиться другорядна роль, у своїх діях вона повинна бути підпорядкована якомусь глобальному центру, а ним, звичайно, повинна бути Росія [28, с. 399]. З цих позицій означені автори оцінюють і Базовий договір 1997 р. Звичайно, такі підходи жодним чином не відповідають інтересам ні російського, ні українського народів. У цьому зв'язку зазначимо, що в Росії все ж таки переважна частина політиків ставиться до Українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. позитивно, не дивлячись на виражену двоякість політики України щодо Росії, її євроатлантичний напрям, відзначають його історичне значення. П'ять років після дезінтеграції Союзу РСР Договір зафіксував становище Росії і України, як самостійних і дружніх держав, ставши фундаментом для розвитку відносин стратегічного партнерства, усував недовомовленості з територіального

питання і сприяв забезпеченню стабільності не тільки на пострадянському просторі, але і в Європі.

Зауважимо, що і в Україні щодо Великого договору характерні теж вельми емоційні суперечки, різні думки й оцінки. При цьому домінувала поза всяких сумнівів тема Чорноморського флоту і статусу Севастополя. Після підписання Договору вище керівництво України, деякі політичні сили та засоби масової інформації із задоволенням повідомляли, що нарешті вирішилося питання територіальних претензій до України з боку Росії, що укладення цього документу є ознакою зняття всіх сумнівів щодо незалежності та територіальної цілісності Української держави. Але були й інші оцінки, які лунали в пресі, – Договір підписаний “дорогою ціною” [29, с. 488] для України, що ставить під сумнів відповідність його національним інтересам. Схожі оцінки висловлювали окремі діячі [30, с. 95].

Народний Рух України виступив за підписання широкомасштабного Договору з Російською Федерацією, але був проти “будь-якого поєднання в одному пакеті договору і угод Чорноморського флоту”. В. Чорновіл підкреслював, що “такий пакет є недопустимим”. На його думку, Росія “змогла поставити на коліна керівників Української держави, поєднавши два документи”. Він висловлювався за вивід усіх іноземних військ з території України до 2000 р., що “особливо важливо” у зв’язку з “імперськими агресивними посяганнями з боку Росії по відношенню Криму взагалі і Севастополя зокрема, які були відображені у декількох постановках Державної думи Росії” [31].

Богдан Горинь, член українсько-російської парламентської групи, прокоментував підписання Договору як перемогу російської дипломатії, отже, – як здачу українською стороною своїх національних позицій. Деякі регіональні організації Руху вважали, що “Російська Федерація поставила українських керівників на коліна” [32, с. 90–101], ув’язавши це з розподілом Чорноморського флоту.

На думку рухівців, Україна укладанням договору мала вирішити низку важливих проблем двосторонніх відносин, а саме: цілісність території, визнання Росією української приналежності Севастополя, непорушності кордонів; права власності на майно колишнього Чорноморського флоту СРСР; відшкодування витрат, що зумовлені базуванням російських військ на території України протягом 1992–1997 рр. [33, с. 48]. Чи зняли Базовий договір і Угоди про ЧФ і Севастополь проблеми, які існували між двома державами? Прихильники негативної оцінки Договору обґрунтували свої погляди наступним чином: по-перше, користуватися нормою про непорушність кордонів можна лише за умови, що ці кордони існують. До сьогодні кордону між Україною і РФ у повному розумінні цього слова не існує. Делімітацію ж морських кордонів російська сторона розпочинати відмовилась навідріз; по-друге, угоди не визначили спірний статус Севастополя. Стаття 2 Угоди про параметри поділу ЧФ твердить, що “база Чорноморського флоту РФ знаходиться в м. Севастополя” [33, с. 48]; по-третє, відповідно до Постанови Верховної Ради України “Про військові формування на Україні” від 24 серпня 1991 р. Чорноморський флот СРСР став власністю України, що було визнано державами-учасниками СНД при укладенні Договору про створення СНД 8 грудня 1991 р. Отже, майно ЧФ є власністю українського народу і зміна його власника можлива лише за рішенням суб’єкту права власності – ВР України, який не ухвалював жодних рішень про дарування чи продаж Росії половини кораблів і суден ЧФ. Безкоштовна передача Росії 50% майна ЧФ, згоду, яку дали Л. Кравчук 17 червня 1993 р. в Москві і Л. Кучма 9 червня 1995 р. в Сочі та 28 травня 1997 р. в Києві, не має жодних юридичних підстав; по-четверте, відповідно до укладених угод Україна фактично відмовилась від повноцінного відшкодування вартості майна ЧФ (на початок 1992 р. ЧФ оцінювався в суму 80 млрд доларів), яке передається Росії і погодилася на символічне підписання боргів як компенсацію за перебування ЧФ РФ на території України [33, с. 48]. Таким чином, на думку противників Договору, ні Угоди щодо флоту, ні Базовий договір не розв’язали повністю спірних питань в українсько-російських відносинах, багато принципових проблем залишилися невирішеними і були виведені за межі угод, а окремі їх статті прямо суперечили Конституції України.

У національно-демократичному середовищі України думки політичних сил розділилися – від крайніх, мовляв, це зрада національних інтересів, до поміркованих, які висловлювалися, що у нинішній економічній ситуації, в якій опинилася Україна, іншого виходу не було. “Рух, не мовчи! Ця угода – зрада” [34, с. 154–163] – лише одна з багатьох підписаних Угод про ЧФ. Такий зміст звернень був викликаний позицією, яку зайняв НРУ з цього питання. Ця позиція була двоїстою: по-перше, рухівці розглядали підписаний широкомасштабний Договір між Україною та Росією як базовий документ для подальшої нормалізації добросусідських відносин між державами і закликали український парламент до якнайшвидшої його ратифікації. Що ж до підписаних кількома днями раніше з порушенням Конституції України Угод з РФ щодо Чорноморського флоту, то Рух вважав, що вони не відповідають національним інтересам України, погіршують ситуацію у Криму і Севастополі, закладають механізм нескінченної присутності російських військ на території України, стають перешкодою на шляху інтеграції України в європейські структури. Таким чином, чітко усвідомлюючи пагубність поєднання в одному пакеті широкомасштабного договору і локального питання Чорноморського флоту (яке було вирішено не на користь України), НРУ підтримав договір як перший серйозний документ, який зафіксував непорушність українських кордонів і визначив статус Севастополя.

В’ячеслав Чорновіл у своєму виступі під час розгляду у Верховній Раді питання про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 14 січня 1998 року зазначив, що договір, який подали на ратифікацію, не бездоганний: “Незрозуміло, що то воно таке “стратегічне партнерство”, яке ми вже оголосили і з Америкою, і з Польщею, і ще, здається, з якимись державами. Мені видається, що це поняття розмите й не має правової основи. Можливо, деякі з положень звернення, яке зачитував Б. Олійник, потрібно було б перенести у загальний договір, зокрема щодо повернення культурних цінностей. Але ми розуміємо також, що будь-який договір є результатом взаємних компромісів і важких переговорів. Якщо немає загальнономасштабного договору, то немає можливості розглядати існуючі проблеми” [34, с. 233–238].

Коментуючи позицію правих, які висловлювалися з різкою критикою з приводу підписання Договору, мовляв, це зрада національних інтересів, В. Чорновіл погоджувався з тими претензіями, які висувалися, але вважав, що критика має бути конструктивною, а пропозиції зваженими: “Я абсолютно погоджусь з тими претензіями, які тут заявляв щодо Росії депутат Шандрюк. Але що ж пропонує тоді депутат Шандрюк, якщо ми не підпишемо загальнономасштабного договору? Може, оголосити сусідній державі війну, щоб розв’язати всі ці справді існуючі сьогодні між нами проблеми? І я не знаю, до речі, що називати національною зрадою: чи підписання такого договору, чи створення провокаційної ситуації і загострення взаємин з сусідньою державою, що може призвести до загибелі української держави” [35, с. 29]. Отже, НРУ, на чолі зі своїм лідером В. Чорноволем, на заключному етапі розгляду українсько-російського Базового договору підтримав його схвалення. Оцінюючи Договір як такий, що відповідає міжнародним стандартам, НРУ та його лідер В. Чорновіл вважали, що при нормальній владі в державі цей договір може забезпечити нормальні добросусідські відносини, додаючи, однак, що влада не повинна забувати про пріоритети зовнішньої політики. Ці пріоритети складаються з інтеграції не в СНД, а в Європу, “де є місце і для України, і для Росії, і для всіх інших європейських держав” [36, с. 186].

В’ячеслав Чорновіл та Рух не виключали, що існування іноземних військових формувань на українській території, які належать країні, що послідовно ставить під сумнів перспективи української незалежності, може розглядатися як істотна загроза національній безпеці. Отже, головна зовнішня небезпека для України виходить від Росії. Росіяни не позбулися і ніколи добровільно не позбудуться прагнення перетворити Україну на своє живильне середовище. Незважаючи на проголошення незалежної держави, українське суспільство і далі перебуває у величезній залежності від Росії на економічному, ідейному, науковому, інформаційному, культурному та інших рівнях. Використовуючи цю залежність, Москва спрямовує у вигідне для себе річище внутріполітичне життя в Україні, що вкрай

небезпечно. Тому в національних інтересах України є проведення виразного курсу на унезалежнення від Росії на всіх напрямках, що передбачено Програмою НРУ [37, с. 346] – проводити у своїй діяльності політику, спрямовану на виведення з території України російських військових формувань, домагатися денонсації відповідних двосторонніх угод між Україною та Російською Федерацією.

Але, з другого боку, лідер НРУ чітко уявляв собі, що підписання з Росією Великого Договору сприяє виходу обох країн із небезпечного “глухого кута”, має для України і Росії велике значення з точки зору розвитку рівноправного партнерства і саме реалізація таких можливостей є стратегічним напрямком взаємодії, яку треба налагоджувати вже після ратифікації цього Договору і будувати міждержавні стосунки на новому рівні у всіх сферах політичного та соціально-економічного життя.

Майже двома роками пізніше, колишній рухівець, народний депутат України, перший заступник голови Комітету Верховної Ради України у закордонних справах і зв'язках з СНД Іван Заєць оцінюючи українсько-російський “Великий Договір”, висловив такі думки:

Укладення такого Договору є логічним продовженням політики добросусідства України, проголошеної ще в 1991 році. Від того, наскільки буде скріплюватись європейський вибір Росії і України, залежатиме і доля цього документа. Вимальовуються декілька варіантів розвитку українсько-російських відносин у контексті підписання Договору: Перший: Україна і Росія рухаються в європейському напрямі. Тоді, природно, співпраця в рамках цього Договору буде продуктивною і працюватиме не лише на зміцнення відносин між Україною і Росією, а й сприятиме посиленню стабільності та безпеки у Європі.

Можлива й інша схема. Україна йде в Європу, повертається назад до європейського дому. Росія залишається в євразійському просторі з відчутним переважанням азійської частки і вважає, що ідентифікує себе з Євразією. За такого розвитку подій великих перспектив у реалізації положень цього Договору немає. Більше того, він може перетворитись на стримуючий чинник для обох країн, насамперед для України. У цьому відношенні жодної перспективи в реалізації положень Договору не має.

За третім варіантом припускається, що Росія і Україна не будуть реалізовувати європейський вибір і відмовляються від того, щоб повернутися, щоб не йти до Європи. В такому разі Договір буде на руку лише проімперським політичним колам Росії та України і взагалі нікому не потрібен. І він, Договір, служитиме тільки для того, щоб відновити нову російську імперію і стати тараном для демократичного розвитку обох країн. Отже, слід констатувати: Рух дав позитивну оцінку “Великому Договору” і наголошував, що для повномасштабної реалізації Договору треба, щоб як Україна, так і Росія прямували в європейському напрямі. Тільки за таких умов Договір матиме шанс бути реалізованим. В іншому випадку він не матиме майбутнього. На нашу думку, цей висновок дуже актуальний для сьогоднішнього дня. Народний Рух України та його лідери зробили свій внесок у зміст, узгодження, прийняття, оцінку та ратифікацію ВР України конче важливого міжнародного документа і спрогнозували умови і можливості його реалізації.

Зауважимо, що ще більш радикально ставився до підписання Договору та угод по ЧФ Конгрес українських націоналістів (КУН), котрий вважав за необхідне розглянути документи на предмет їх конституційності у Конституційному суді України. У заяві КУНу стверджувалося, що угоди щодо розподілу ЧФ є антиконституційним і суперечуючими інтересам української нації. Діаметрально протилежну думку висловлювала Ліберальна партія України (ЛПУ), яка звернулася до всіх здоровомислячих сил у Верховній Раді із закликом об'єднатися для найшвидшої ратифікації базового політичного Договору між Україною і Росією. ЛПН у своїй заяві завірила, що “використає всі доступні їй засоби народної міжпартійної дипломатії, щоб Українсько-російський договір був успішно ратифікований і російською стороною”. На думку авторів Заяви, “підписаний у Києві договір є документом виключного значення, який відкриває нову сторінку в історії українсько-російських відносин”, “призупиняє небезпечні тенденції до ізольованості і взаємного відчуження двох братніх слов'янських народів, які самою історичною, геостратегічно і

геополітично “примушені” до пошуків шляхів партнерства, відкритості і співробітництва”. ЛПУ назвала “великою перемогою української дипломатії” той факт, що договір “однозначно утверджує суверенність нашої держави, установлює його рівноправність у відносинах з Росією” [38, с. 48].

Таким чином, цілісний аналіз усього комплексу українсько-російських взаємовідносин неспростовно свідчить, що підписання Великого договору 1997 р. між Україною і Російською Федерацією “Про дружбу, співробітництво і партнерство”, його ратифікація і набрання його чинності означали завершення етапу невизначеності та взаємних претензій, який ґрунтувався на емоціях та історичних образах, що нерідко призводило до загострення, відкрили простір для рівноправного співробітництва двох держав на основі норм міжнародного права і міжнародних стандартів, дав можливість на принципово новій основі підходити до вирішення міждержавних проблем, розширили можливості України в реалізації раніше досягнутих домовленостей, договорів і угод у здійсненні спільних дій для зміцнення загальноєвропейського співробітництва, стабільності й безпеки. У цьому його історичне значення.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А. Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.
2. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична перспектива та сучасний стан / О. Г. Івченко. – К.: РІЦУАННП, 1997. – 687 с.
3. Чекаленко Л. Формування нової моделі українсько-російських відносин на сучасному етапі глобалізації / Л. Чекаленко // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – 2004. – Вип. 10. – С. 34–39.
4. Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі / С. В. Андрущенко (Гринько). – К.: Логос, 2005. – 286 с.
5. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. Зленко. – Харків: Фолио, 2003. – 559 с.
6. Кульбіда І. Є. Україна і Росія: Історичні уроки міждержавних відносин / І. Є. Кульбіда. – Житомир: Полісся, 2002. – 270 с.
7. Білоблочкий М. П. Україна та Росія: Історичні уроки міждержавних відносин / М. П. Білоблочкий, О. С. Бодрук. – К.: НІП МБ, 2006. – 623 с.
8. Кульчицький С. Україна і Росія: переваги і небезпеки “особливості відносин” / С. Кульчицький // Роздуми історика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 112 с.
9. Базів В. Геополітична стратегія України / В. Базів. – К., 2000. – 192 с.
10. Дмитрук А. Розпад СРСР та формування українсько-російських відносин нового типу / А. Дмитрук // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 3. – Тернопіль, 2002. – С. 154–163.
11. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Т. 2: Г–Д. – К.: Наукова думка, 2004. – 528 с.
12. Россия – Украина 1990–2000. Документы и материалы. В 2-х т. – Кн. 1. – М.: Международные отношения, 2001. – 327 с.
13. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Російською Федерацією / Історико-архівне управління МЗС України. – Ф. Міжнародні відносини. – Договір №79. – 2 арк.
14. Россия и Украина (1990–1993) / Сб. документов. – М.: МГИМО, 1996. – 421 с.
15. Угода між Україною та Російською Федерацією про права на закордонну власність колишнього СРСР для цілей дипломатичних, консульських і торгових представництв / Історико-архівне управління МЗС України. – Ф. Міжнародні договори. – Договір 162. – 5 арк.
16. Новічук С. Особливості становлення і розвитку українсько-російських міждержавних взаємин у 1991–2004 рр.: Політично-військовий аспект / Степан Новічук // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 2. – С. 182–190.
17. Соглашение между правительством Российской Федерации и правительством Украины о сотрудничестве в военной области Россия – Украина. 1991–2000. Документы и материалы. Кн. 1. 1990–1995. – М.: Международные отношения, 2001. – С. 463–465.
18. Соглашение о распределении всей собственности бывшего СССР за рубежом. – Режим доступу: <http://pravj.kulichki.com/megd2007/6z04/dcm04653.htm>.
19. Независимость. – 1995. – 4 жовтня. – С. 4.
20. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією // Урядовий кур’єр. – 28 червня 1997. – С. 4.
21. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/egibin/laws/mein.cgi?nreg=643_006.
22. Дурдинець В. Договір в інтересах обох народів / В. Дурдинець // Урядовий кур’єр. – 1997. – 28 червня. – С. 4.
23. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2009. – 544 с.
24. Лысякова Л. М. Независимая Украина / Л. М. Лысякова. – М., 2000. – 347 с.
25. Дугин А. Основа геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством / А. Дугин. – М. – 1999. – 847 с.
26. Нартов М. Геополитика / М. Нартов. – М., 2000. – 847 с.
27. Гаджієв К. С. Геополітика. – М., 1997. – 847 с.
28. Михальченко Н. Украина разделенная в себе: от Леонидии к Виктории. Т. II. – К.: ИП и ЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2012. – 556 с.
29. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний та прикладний аспекти / [ред. Ф. М. Рудич]. К.: МАУП, 2002. – 488 с.
30. Валевський О. Л. Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Валевський, М. М. Гончар. – К.: НІСД, 1995. – 95 с.
31. “Известия”. – 1998. – 3 жовтня. – С. 4.
32. Гречанинов В. Україна в майбутній Європі: розробка моделей, дослідження перспектив / В. Гречанинов // Віче. – 1999. – №9. – С. 90–101.
33. Піховшек В. Росія, яку ми ... Позиція політичних сил України й СНД / В. Піховшек, В. Ткачук. – К.: Український центр політичних досліджень. – 1998. – 201 с.
34. Дмитрук А. Основні напрями українсько-російського міждержавного співробітництва у 90-х рр. ХХ ст. / Андрій Дмитрук // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 36. наук. праць. – Т. 21–22. – Чернівці: Рута, 2010. – С. 233–238.
35. Ткаченко В. М. Україна і Росія: проблеми національного самовизначення (історіографічний аналіз поточного моменту) / В. М. Ткаченко: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 “Історія України”. – К., 1993. – 29 с.
36. Мельничук І. М. Українсько-російські відносини: політичний та військовий аспекти: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / Мельничук Ігор Миколайович. – Чернівці, 1998. – 186 с.
37. Климин И. И. Содружество независимых государств: прошлое, настоящее, будущее // И. И. Климин. – СПб: Нестор, 2009. – 346 с.
38. Шутов А. Д. Постсоветское пространство. – М., 2000. – 347 с.

Степан Новинчук

**ДОГОВОР О ДРУЖБЕ, СОТРУДНИЧЕСТВЕ И ПАРТНЕРСТВЕ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ 1997 Г., ЕГО ОЦЕНКА ПО ОБЕ СТОРОНЫ ГРАНИЦЫ И
ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ**

В статье проанализированы “Большой договор” и его оценки в Украине и России, определено историческое значение для развития украинско-российских отношений.

Ключевые слова: Украина, Российская Федерация, Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве, Черноморский флот, Севастополь, Крым.

Stepan Novinchuk

**THE FRIENDSHIP, COOPERATION AND PARTNERSHIP AGREEMENT BETWEEN UKRAINE
AND RUSSIAN FEDERATION (1997), ITS EVALUATION IN BOTH SIDES OF BORDER AS
WELL AS HISTORICAL IMPORTANCE**

The paper presents the analysis of “The Great Agreement” and its evaluation in Ukraine and Russia, its historical importance for the development of the Ukrainian-Russian relations.

Key words: Ukraine, Russian Federation, The Friendship, Cooperation and Partnership Agreement, the Black Sea Navy, Sevastopol, Crimea.